

ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ И ПРИЛОЗИ

САВО СКОКО

СРПСКА НЕСЛОГА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ 1804-1813. И ЊЕН ОДРАЗ НА БОРБЕНУ ВРЕДНОСТ И УСПЕХЕ УСТАНИКА

Неслога је верна пратиља српске историје од најстаријег до најновијег доба. Још за време Немањића неслога је била озбиљна сметња стварању јаке централне власти у српској средњовековној држави. Познати мађарски државник и историчар Венијамин Калај, с разлогом истиче да се Срби, чак и у тренуцима када су угрожени њихови витални интереси, цепају на личним питањима, тако да је партикуларизам, који је код државотворних народа прелазна болест политичког развитка, постао трајна особина Срба.¹ Опште је познато да је неслога српских феудалних великаша убрзала пад средњовековних српских држава под турску власт. Познато је, такође, да ни време најцрњег друштвеног мрака и тираније које је трајало неколико векова, није Србе научило памети. Српска неслога, коју Калај назива партикуларизмом, преживела је пропаст државне независности и дуготрајно ропство под туђинском власти, да би поново изронила на површину за време Првог устанка 1804 – 1813. године.

Ношен вековним тежњама српског народа за слободом, Први устанак се брзо и успешно развијао. Па ипак, неслога је била његова верна пратиља, од прве до задње устаничке пушке. Мада се без озбиљне резерве не могу прихватити Вишњићеви стихови да "кнезови нису ради кавзи", у њима има доста истине. Јер, доиста, сви кнезови и кметови нису сложено кренули у устанак када су дахије почеле да их секу. Међу њима је било колебљиваца и оних који су се устезали да дигну руку на своје аге и бегове. О томе Вук Караџић, поред осталог, пише: *"Тако се мало-по-мало узбуни неколико дана гошгово сва Шумадија. Када се мало чеће поумноже, онда сћану нагонийи и оне људе који не би хели да усћају с њима, и сћану им куће љалии, и убијати ји и гонийи као и Турке."*² Иако је у почетку устаничка војска попуњавана на добровољној основи (војна обавеза је уведена тек 1807), одмах после збора у Орашцу, Карађорђе је захтевао да из сваке куће пође по један, а из задружне куће најмање по два борца. Колебљивце је присиљавао да ступе под устаничку заставу на тај начин што им је о стреју куће вешао субаше и јаничаре. Врховни вожд је – истиче Вук Караџић

¹ Видети, Benjamin Kallay, *Die Geschichte Aufstandes (1807–1810)*, Wien 1910.

² Вук Стефановић Караџић, *Српска историја нашег времена*, Београд 1969, стр. 84.

– одмах почео "зосїодарски судийи, и мјестїо њријетїње из њишїоља зађаїи".³

Захваљујући, поред осталог, и тако суровим мерама, устаничка војска је већ почетком марта 1804. бројала око 10.000 људи. Иако нису имали довољно оружја, муниције и друге ратне опреме, устаници су до краја године очистили 10 округа Београдског пашалука од јаничарских поседа, субаша и кадија, ослободили 12 варошица (Рудиник, Крагујевац, Јагодину, Пожаревац, Смедерево, Ваљево, Шабац, Баточину, Паланку, Градиште, Палеж и Лешницу) и у 24 окршаја са Турцима изашли као победници.⁴ Претрпели су озбиљан пораз само у боју код манастира Чокешине, 16. априла 1804. године. У том боју су босански Турци (око 1.500 људи), којима је командовао Мула Ножињага, уништили један српски одред (око 200 људи), са браћом Недићима (Дамјаном и Глигоријем) на челу, али тек после вишечасовног крвавог рвања, чупања за вратове и борбе кијачки са празним пушкама.⁵ Поразу на Чокешини умногоме је допринела неслога и свађа међу устаничким старешинама. Из књиге Вука Караџића *О њима ње ондашњих великаша око власїи* види се да је уочи боја на Чокешини дошло до оштре свађе између Јакова Ненадовића и хајдучког харамбаше Ђорђија Ђурчије, да је том приликом Јаков јавно увредио Ђурчију, рекавши му "да с Турцима бој биїи није бабе њршљїи њо мраку, и да, ако се бої да се у њему људско сјеме не заїре, а он нека бјежи". Увређени Ђурчија се, са својим хајдучима, одмах повукао на планину Цер. Пошто је тиме ослабљена одбрана Чокешине, Јаков је саветовао браћи Недићима да не излазе пред Турке, већ да око манастира направе бусије и ту сачекају непријатеља, али га они нису послушали. Оценивши да одред браће Недића нема никакве шансе у директном судару са седмоструко надмоћнијим турским снагама, Јаков је у самом почетку боја успео да побегне, наводно ради прикупљања помоћи у оближњим селима, али је та помоћ стигла прекасно; тек када су браниоци Чокешине исечени сабљама и јатаганима босанских Турака.

Ове прве веома тешке жртве српске неслоге у Првом устанку нису уразумиле подрињске устаничке старешине. Свађе и суревњивости међу њима нису изглађене, већ напротив, прерасле су у кржаве међусобне размачуне. Наиме, после предаје турске посаде у Шапцу, Јаков и Ђурчија су се привидно измирили, да би после тога, на Карађорђев позив, учествовали заједно у нападу на Пожаревац, где су се поново жестоко посвађали око поделе плена. Ђурчија је опет напустио Јакова и са својим људима упутио се на Врачар, да би се тамо самоиницијативно тукао са Турцима. Тамо се, међутим, непосредно пред долазак Бећир-паше на Беле воде, жестоко наљутио на Карађорђа, напустио опсаду Београда и са својим људима стигао у Шабац у исто време када и Бећир-паша. Чим је Бећир-паша са својом војском (око 3.000 људи) отишао за Београд, Ђурчија "зађе њо Мачви ње њо-

³ Исто, стр. 87.

⁴ Вид. Петар Милосављевић, *Бој на Иванковцу 1805. године*, Српска академија наука и уметности (САНУ), посебно издање књ. DXXII, Београд 1979, стр. 14.

⁵ В. Ст. Караџић, и. д., стр. 95.

збацује и рашћера све Јаковљеве људе и постави своје мјесто њих; на митровачкој скели постави свој браћа Јована". Потом опустоши Лозницу, Љешницу, Јадар, Рађевину и Крупањ и поби све Турке који му падоше у руке. Али, у првом сукобу са јачим турским снагама његова војска се готово потпуно расула, па Турци поврате Лозницу "сјану уз Јадар њалиши и араши и сјећи и робиши ће кога уваше". Јаков Ненадовић је искористио ту околност, оптужио Ђурчију да је Јадар и Мачву предао Турцима за новац и тражио од Карађорђа одобрење да тог "издајника, хајдука и зулумћара" погуби и заведе ред у Мачви и Подрињу. Одобрење је, разуме се, добио, јер је Ђурчија био у свађи и са Карађорђем.

Када је са војском Ваљевске нахије стигао у Ново Село, Јаков је позвао Ђурчију да хитно дође к њему ради договора о организацији одбране Мачве и Јадра од нових турских напада. Не слутећи превару, Ђурчија је дошао Јакову у логор само са тројицом пратилаца. Сва четворица су одмах зверски убијена. Када је рањени Ђурчија пао на земљу – истиче Вук Караџић – Јаковљеви људи "са сјране њришрче да га ѡремлаше ѡушкама кијачки, и још онако са жива свуку и аљуне и оружје". Непосредно после тога на митровачкој скели убијен је Јован Ђурчија, Ђорђијев брат, а потом још преко 30 њихових људи у Шабачкој нахији.⁶ Тако су Мачвани и Јадрани од самог почетка устанка гинули не само од турске него и од српске сабље.

И у другим нахијама било је трвења, свађе, па и оружаних обрачуна међу устаничким старешинама; Карађорђе је, на пример, убио кнеза Теодосија Марићевића, коме је, пре него њему, на збору у Орашцу понуђено да буде вођа устанка. Када је позвао момке да ударе на кнеза Теодосија, Милисав Лаповац му је рекао: "Ми нисмо усћали да се бијемо с браћом својом, нећо смо усћали да се бијемо с Турцима, а вама ако је шћа криво, ешто вам ѡља ѡа удрише сами".⁷ Ти обрачуни су, дакако, умањивали борбену вредност устаничке војске и омогућили Турцима да опустоше не само Мачву и Јадар него и неке друге српске крајеве. Међутим, велики успеси које су устаници постигли у борбама против дахија и јаничара током 1804. и сјајне победе над редовном турском војском на Иванковцу, Мишару и Делиграду током 1805. и 1806. године, те ослобођење Београда почетком 1807, након 380 година робовања под туђинском влашћу, толико су подигли самопоуздање и борбени дух устаника да се унутрашњи сукоби и свађе устаничких старешина нису озбиљније одразили на њихове успехе. Карађорђе је, као креатор поменутих победа и човек којег су красиле све особине неуморног прегаоца и даровитог војсковође (несаломљива енергија, одлучност, храброст, строгост и правичност, а надаље богата стваралачка иницијатива), снагом свог ауторитета успевао да држи под својом командом самовољне нахијске старешине. Од хетерогене устаничке масе, склонe свакојаким изгредима: самовољи, пљачки, насиљу, међусобним разрачунима, дефетизму, а у критичним тренуцима чак и издаји, створио је војску,

⁶ Исто, стр. 99.

⁷ Исто, стр. 208.

која се успешно носила са огромном турском силом и побеђивала је.⁸ Његош, не без разлога, упоређује Карађорђа са највећим европским војсковођама тога доба: Наполеоном Бонапартом, аустријским надвојводом Карлом и генералом Шварценбергом, пруским фелдмаршалом Блихером, истакнутим енглеским генералом Велингтоном и славним руским војсковођама, Суворовом и Кутузовом, истичући да је он, иако је војевао у најтежим условима, ипак остварио свој ратни циљ – ударио је темељ новој српској држави. Тај закључак је садржан у стиху:

*"Ал' хероју тополскоме, Карађорђу бесмртноме,
Све њрејреке на њуш бјеху, к циљу досје великом."*

Па ипак, тај и такав Карађорђе Србима није ваљао. Неке устаничке старешине, чак и оне које су одбиле да се приме тешке и ризичне дужности врховног устаничког војводе, чим су се увериле да старешинство доноси част, славу и богатство, почеле су да харангирају против њега, говорећи да је *"ајдук, и да ајдук земљом и народом ниши је кад ујрављао ниши може ујрављати"*. Најистакнутије нахијске старешине нису се обазирале на Карађорђеове заповести већ су у својим нахијама *"ујрављали и зајовиједали њо својој вољи"*. Владимир Ђоровић истиче, да је прота Матеја Ненадовић, када су га у Петрограду упитали ко је старешина у Србији, одговорио *"да устаници немају никаквог једног старешину, него да нахије имају своје старешине, које се између себе договарају и савешују"*.⁹ Да прота није говорио неистину види се из историјских списа Вука Караџића, где се наводи да се Јаков Ненадовић још почетком 1806. године сматрао самосталним заповједником Ваљевске, Шабачке, Ужичке и Соколске нахије и да је јавно поручио Карађорђу *"да му као главни старешина не њрелази горе њреко Колубаре"*; да су Миленко Стојковић и Петар Добрњац владали својим крајевима између Мораве, Дунава, Тимока и Ниша и да су јавно говорили *"да Карађорђа ваља ограничити да не може њо својој вољи чиниши шша хоће"*; да се Милан Обреновић удружио са Јаковом и *"осим Рудничке (нахије) њришиснуо гошово и Пожешку њод своју власи"*; да су Јанко Катић, Васо Чарапић и Ђуша Вулићевић, такође, управљали по својој вољи.¹⁰

Оваквом понашању устаничких старешина допринео је, нема сумње, и територијални принцип организације устаничке војске. Пошто је војска купљена по нахијама и кнежинама, старешине нахија и кнежина биле су уједно и војни заповедници: нахијском војском командовао је нахијски војвода, кнежинском подвојвода, четама капетани и буљубаше, водовима "фендрици" или уредници; неке велике војводе командовале су војском више нахија и то потпуно самостално. То је отежавало јединствено командовање и руковођење борбеним дејствима устаничке војске у целини, умањујући њихову борбену вредност, а самим тим и успехе.¹¹

⁸ Вид. Генерал Гофен. *Велики вожд Карађорђе*, Београд 1930; Велимир Терзић, *Ослобађање Београда од Турака 1806-1807*, Годишњак музеја Града Београда, књ. 4/1957.

⁹ Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, трећи део, Београд 1989, стр. 41.

¹⁰ Вук Ст. Караџић, *Правишјељствујуши чи совјеј серјски*.

¹¹ Ј. Луковић, Т. Нижић, *Прејлед историје рашова (закључно са Првим свешким рашом)*, Београд 1962, стр. 65-67.

Устанак је (у лето 1806) запао у тешку кризу, управо у оним нахијама у којима је Јаков Ненадовић узурпирао сву власт. Тамо је, наиме, турска босанска војска, под командом Сулејман-паше Скопљака, преузела напад у две колоне: главном колоном ка Шапцу, а помоћном преко Сокола и Рожња према Ваљево, палећи и пустошећи српска села по Мачви и Подрињу. Управо тада се показала штетност и неодрживост партикуларистичких тежњи нахијских старешина. Показало се, такође, да Поцерје није само "гнездо соколова", већ да тамо има и кукавица, дефетиста, па и издајника. Неке устаничке старешине су отишле Турцима на поклоњење, а њихови борци предали оружје. Око 7.000 лица отерано је у турско ропство, док је 8.000 пребегло у Аустрију.¹² Али, баш када је изгледало да ће се војска Јакова Ненадовића потпуно расути, стигао је Карађорђе са 5.000 Гужана, Јасеничана, Рудничана и Београђана, прешао без Јаковљевог одобрења "горе њреко Колубаре" и жестоко потукао турску помоћну колону, којом је командовао Хаџи-бег Сребренички, код села Братанчића, а потом и главнину Сулејман-пашине групе на Мишару код Шапца. Претходно је са око 300 одабраних момака прокрстарио Мачвом и Поцериним и у селу Грушићу скинуо главе тројици мачванских кнезова, којима су Турци заогрнули црвене биџише за покорност. Поред тога, наредио је да сви они Поцерци, који су предали оружје Турцима, узму секире и мотике и крену са њим да правим и храбрим борцима копају ровове.¹³

Пошто је сјајном победом на Мишару за дужи период отклоњена опасност од турских напада из Босне и повраћена озбиљно пољуљана Карађорђева власт у, тако рећи, одметнутим нахијама, устаничко вођство је донело веома смелу и ризичну одлуку – да нападне и ослободи Београд, без обзира на то што је Алија Гушанац поручио Карађорђу "да је чврсто решен да њврђаву брани са својим верним војницима до њоследњег човека".¹⁴ Упркос томе, београдска варош је – захваљујући добро смишљеном плану и вештом вођењу напада – ослобођена (12. децембра 1806) за свега неколико часова. Мада се тврђава предала тек 8. јануара 1807. тај успех је снажно подигао Карађорђев углед у војсци и народу, без обзира на његову сурову строгост, коју је и том приликом испољио. Наиме, да би осујетио пљачку и насиље, Карађорђе је уочи напада на Београд издао наредбу, у којој је изричито нагласио да ће насилници и пљачкаши бити сурово кажњени. Иако је та наредба више пута прочитана свим војницима и старешинама, неки устаници се на то нису обазирали. То је толико разбеснело врховног војводу да је издао наређење да се двојица ухваћених насилника разчерече и обесе о главну градску капију, да би се остали војници и старешине уверили да са вождовим наредбама нема шале.¹⁵

Ослобођењем Београда завршен је најуспешнији период Првог устанка. У томе периоду устаници су се сами, без икакве помоћи било са које

¹² Gedeon Ernest Маретић, *Историја српске револуције 1804-1812*. (превод са немачког), Београд 1978, стр. 104-106; Миленко Вукићевић, *Карађорђе*, књ. II, Београд 1981, стр. 392-395.

¹³ М. Вукићевић, н. д., стр. 397.

¹⁴ Г. Е. Маретић, н. д., стр. 113.

¹⁵ М. Вукићевић, н. д., стр. 443.

стране, успешно борили не само против дахија и јаничара већ и против редовне турске војске. Будући да је Карађорђе био *spiritu agens* свих крупнијих победа устаника у овом периоду, то је учврстило његову власт над целом ослобођеном територијом и донело му опште признање, али и љубомору, завист, па и нескривену мржњу неких устаничких старешина. Међутим, остали су узалудни сви њихови покушаји да му оспоре врховно вођство и децентрализују руковођење и командовање устаничким оружаним снагама. Карађорђу није ни падало на памет да било коме препушта вођство које му је поверено на збору у Орашцу, 14. фебруара 1804. године. Прозревши намеру својих противника да му на смедеревској скупштини (децембра 1805) ограниче власт и промовишу Правитељствујушчи совјет српски у врховни орган власти који ће и њему заповедати, Карађорђе – пише Вук Караџић – *"изађе најоље, ња са својим момцима... ойколи ону кућу где је Совјет био, и ѡромолвиши кроз ѡрозор ѡушке ѡовиче: Најоље, курве, ѡо души вас...! Ласно је у врућој соби уређиваѡи и зайовиједаѡи; неѡо да вас видим сјуѡра у ѡољу када Турци ударе."*¹⁶ Совјету није остало ништа друго него да погне главу и чека повољнију прилику.

Ту прилику су му пружиле невоље и неуспеси на бојном пољу до којих је дошло онда када то нико није очекивао – за време заједничког руско-српског рата против Турске, али не због тога што Руси нису били искрени пријатељи и савезници Србије, већ због безграничне вере Срба у снагу Русије, с једне, и настојања неких устаничких старешина да уплету Русе у српске унутрашње свађе, с друге стране. Чим је отпочео руско-турски рат (30. децембра 1806), командант руске војске на доњем Дунаву, генерал Мехелсон је упутио вожду Карађорђу, свим кнезовима, кметовима и целом српском народу једно топло писмо којим их је позвао у заједнички рат против вишевековних азијских тлачитеља, истичући да је *"народ српски досѡојан биѡи народом коме је сѡидно ѡлаћаѡи данак Турцима"*. Срби се ни тренутка нису двоумили; без колебања су одбацили Ичков мир, којим је Порта у начелу била прихватила све њихове захтеве, и отпочели ужурбане припреме за наставак војних операција. А када је крајем марта 1807, турски мухасил затражио од Срба 20.000 људи за борбу против Руса, одговорено му је *"да Србија смаѡра себе независном државом, да никакав данак неће ѡлаћаѡи, ниѡи ће дизаѡи оружје на своју једноверну браћу и савезнике."*¹⁷

Уверени да ће руска Дунавска армија брзо и лако потући турску војску на доњем Дунаву и да ће та победа подстакнути општи устанак балканских хришћана, устаничко вођство је, у пролеће 1807, предузело офанзиву према истоку, западу и југу. Ово нерационално расипање снага било је последица незајажљивих тежњи најистакнутијих устаничких старешина да своје области повећавају припајањем новоослобођених територија. О општем српском интересу нико, изгледа, није водио рачуна, изузев врховног војда. Рђаве последице, разуме се, нису изостале. Снаге Миленка Стојковића (око 5.000 људи) које су продрле у Неготинску крајину, избиле на

¹⁶ В. Ст. Караџић, н. д., стр. 183

¹⁷ Владимир Ђоровић, *Историја Југославије*, Београд 1933, стр. 432.

Дунав и опселе Неготин, убрзо су биле потиснуте од знатно надмоћнијих турских трупа и опкољене на положајима између Штубика и Малајнице. Спасила их је Карађорђева група, која је обуставила започето наступање према Босни и усиљеним маршем похитала у Крајину, као и одред руског генерала Исајева, који је прешао преко Дунава и похитао опкољеној групи Миленка Стојковића у помоћ.¹⁸ Била је то прва заједничка акција српске и руске војске у Првом устанку, чији је морални значај био већи од оперативног. Заједничко српско-руско војевање убрзо је прекинуто, јер је између Русије и Турске закључено примирје у Слобозији код Ђурђева. Мада то примирје није ратификовано, ратне операције нису настављене ни на руском ни на српском фронту све до пролећа 1809. године.

За време тог примирја, Карађорђеви противници су покушали да, користећи долазак представника руске војске у Београд, истргну врховну власт из војдових руку и пренесу је на Совјет и војводску скупштину, односно на нахијске старешине, без чијег благослова Карађорђе не би могао доносити никакве одлуке, па чак ни командовати војском. Управо је то било предвиђено нацртом државног уређења, којег је припремио руски представник у Београду, Константин Родофиникин. Тај нацрт је био у пуном нескладу са ратном ситуацијом, која је императивно захтевала централизацију војних набавки, спољне политике, финансија, а надасве руковођења и командовања војним операцијама. Овај нацрт није прошао, јер га руски цар као покровитељ, из политичких разлога, није одобрио. Уместо њега, Народна скупштина је, крајем 1808, прогласила Карађорђа за наследног врховног српског предводитеља, коме ће се сви покоравати. Заузврат, Карађорђе је дао реч да ће признати Совјет као врховну власт у земљи, и да ће све заповести издавати у договору са Совјетом.¹⁹

Суревљивост и неслога у руководећем слоју тиме није била превазиђена. Неке нахијске старешине су и даље у својим нахијама заповедале и управљале како су хтеле, док је Карађорђе, у својству врховног војводе, доносио одлуке и издавао наређења без консултовања са Совјетом, па чак и против његове воље. Та пракса је настављена и у време када су обновљена руско-турска непријатељства (крајем марта 1809) и када је устаничко вођство одбацило трећи покушај Порте да се са Србима непосредно споразуми. Уверено да ће овога пута руска Дунавска армија учинити све "да Србија буде ослобођена од сваке зависности од Турске", устаничко вођство је направило још већу грешку него 1807, предузимајући офанзиву у четири дивергентна правца – према Видину, Нишу, Рашкој области и Босни; изгледа да је и овога пута свако вукао на своју страну. Миленко Стојковић, који је командовао источном групом, хтео је да овлада Крајином; Милоја Петровића је привлачио богат плен у Нишу (мислио је сигурно да ће га југоисточна група заузети); Симо Марковић, командант западне групе, намеравао је да продре у Босну и подстакне устанак

¹⁸ Вид. Јован Мишковић, *Малајнички бој. Географско-историјске слике из Краљевине Србије*, Београд 1904, стр. 190-200.

¹⁹ Вид. Стојан Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена. Студија о постојању и развићу врховне и средишње власти у Србији 1805-1811*, Београд 1907; Лазар Арсенијевић - Баталака, *Историја српског устанка*, део први, Београд 1898, стр. 472-473.

тамошњег српског становништва; јужна група, којом је командовао вожд Карађорђе, требало је да продре у Рашку област ради спајања ослобођене Србије са Црном Гором и одсецања Босне и Херцеговине од Турске. Већ у самом почетку офанзиве показало се да концепција српског операцијског плана није у складу са ситуацијом. Само је Карађорђева група продрла у Рашку област, разбила снаге Сулејман-паше Скопљака код Сјенице и Нуман-паше пећког код Суводола, заузела Сјеницу и новопазарску варош, али због неуспеха осталих група није успела да реализује пројектовани оперативни циљ. Успеси које су постигле снаге Миленка Стојковића и Симе Марковића били су незнатни, док је група Милоја Петровића, која је била најбројнија, претрпела катастрофалан пораз најпре на Чегру, код села Каменице, а потом и на Делиграду. Криза у којој су после тих пораза запале устаничке снаге преброђена је захваљујући неуморном прегалаштву вожда Карађорђа и снажној офанзиви руске војске на доњем Дунаву, која је принудила великог везира Јусуф-пашу да обустави офанзиву против Србије и већи део снага пребаци у Бугарску, на фронт према Русима.²⁰

Узроци слома српске офанзиве на југоисточном фронту 1809. године различито су тумачени у нашој историографији. Војни историчари су те узроке тражили и налазили у великој бројној надмоћности турске војске и погрешној концепцији српског операцијског плана; Вук Караџић и неки истакнути српски историчари сматрају да главни узрок српског пораза на Чегру и Делиграду лежи у неслози међу устаничким старешинама; неки сву кривицу за те поразе и несреће које су после њих задесиле Србију, сваљују на руску Дунавску армију и њеног представника у Београду, Родофиникина, који је, тобоже, намерно жртвовао Србију да би олакшао офанзиву руске војске на Дунаву. Сви ти разлози су, неки мање неки више, допринели неуспеху српске офанзиве 1809. године. Међутим, тврдња да су Руси смишљено жртвовали Србију да би олакшали офанзиву своје војске на Дунаву и компромитовали Карађорђево ослободилачке планове, више је него апсурдна. Јер, жртвовање Србије не би олакшало већ, напротив, отежало офанзиву руске Дунавске армије, пошто би у том случају њен десни блок био откривен и изложен удару турске војске са српске територије. Уосталом, командант те армије, кнез Прозоровски, страхујући да Срби прерано не истрче и доживе пораз, упозорио је (када су обновљена руско-турска непријатељства), Карађорђа "да време још није погодно за ојерације" и да стога треба извршити припреме за настављање рата, не започињући непријатељства.²¹

Одроз српске неслоге (пре свега неслоге између Милоја Петровића и Петра Добрњца) на пораз југоисточне групе у долини Мораве 1809. године више је него очевидан. Велику посредну одговорност за те неуспехе сноси и Карађорђе зато што је прихватио предлог Милована Миловановића и за главног команданта најбројније устаничке групе поставио Милоја Петровића (Младеновог трговачког ортака и кума), који се није могао мерити са

²⁰ Новица Ракочевић, *Рашки планови Србије против Турске од војда Карађорђа до краља Пешра*, Београд 1933; Миланко Вукчевић, *Каменичка поџибија 19. маја 1809. године и њени узроци*, Ратник, књ. LXVII/1909.

²¹ Јован Ђетковић, *Карађорђе и Милош 1804-1830*, Београд 1960, стр. 115 и 128.

Петром Добрњцем ни по командантским способностима, нити по стеченом угледу, заслугама и храбрости. Вук Караџић истиче да је Младен Миловановић, уверен да ће југоисточна група заузети Ниш и омогућити Добрњцу да га опљачка и још се више осили, предложио да се за команданта те групе постави Милоје Петровић, што је Карађорђе без колебања прихватио. "Сада се на несрећу народну" – пише Вук – "сасијану на Делиграду два аша на једним јаслима: Милоје силан и бијесан, а уздајући се у Младена и Карађорђа, није гледао Пејтра лијејим речима да ублажи и са њим да се сложи (као што му је Карађорђе и наручивао) нешто је хитио управо да му на срамоту зайовиједа и њркоси; Пејтар, њак, уздајући се у своје пријатеље и једномисленике и ојкомињући се својих заслуга, није хитио Милоју да се њокори, нешто му је јавно њоказивао да га не њризнаје за свој сџарјешину. Тако се и осјале све мање сџарјешине, које су се ондје биле скићиле, њодијеле на двоје; једни њосијану Милојеџци, а друђи Пејтровци..."²² (подвукао С.С.).

Упркос тој подели, група је у целини кренула према Нишу и зауставила се на положајима испред града, где је прешла у статичку одбрану, односно учинила управо оно што су Турци желели. Пред почетак турске офанзиве, група се расцепила на Милојеџце и Петровце. Хајдук Вељко и Петар Добрњац повукли су своје трупе према Књажевцу и Делиграду, а када се Шашит-пашина група свом снагом обрушила на истурени српски шанац на Чегру, код села Каменице, који је бранио ресавски кнез Стеван Синђелић са око 3.000 Ресавца, подвлачи Вук Караџић, је забранио својим трупама да му притекну у помоћ, зато што Синђелић није био Милојеџац. Последице те неслоге биле су стравичне: погинуло је око 4.000 људи и изгубљено 13 топова; о паници и расулу који су захватили устаничку војску у долини Мораве да и не говоримо.²³

Охрабрени победом на Чегру, Турци су 27. јуна изјутра напали српске положаје на Делиграду и, након неколико узастопних јуриша, пробили српску одбрану и принудили Миленка Стојковића, који је заменио рањеног Карађорђа, да повуче своје главне снаге на багданско положаје, остављајући у главном делиградском редуту око осам хиљада бранилаца, који су се храбро бранили све до 23. августа, када су се, уз тешке губитке, пробили иза обруча. Чињеница да су се на Делиграду, за време тих борби, налазила четворица најистакнутијих устаничких старешина (Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Младен Миловановић и Милоје Петровић), дала је неким историчарима повод за тврдњу да су се поменуте старешине, чим је Карађорђе отишао за Тополу, посвађале око плана одбране делиградског утврђеног положаја и "сваки њошао на своју сџрану".²⁴ Мада се ова тврдња не може прихватити без велике резерве (Миленко Стојковић је храбро бранио Делиград и, жртвујући своју последњу резерву, успео да извуче главнину из турског обруча)²⁵, у њој има доста истине. Петар Добрњац је, на пример, после коначног пада Делиграда, побегао у Београд, а ода-

²² Вук Ст. Караџић, н. д., стр. 200 и 201.

²³ Др Саво Скоко, *Искусџва из Првоџ устанка*, Војноисторијски гласник (ВИГ), бр. 3/1994.

²⁴ Ј. Ђетковић, н. д., стр. 122.

²⁵ Вид. Алекса Ивић, *Пад Делиџграда 23. августа 1809*, Нови живот, св. XI/1923; Г. Е. Маретић, н. д., стр. 204 и 205.

гле, – са Родофиникином, митрополитом Леонтијем, Јованом Протићем и још неким старешинама – преко Дунава у Панчево. Петар Јокић и Радич Петровић су, по наговору Младена Миловановића, напустили шанчеве код Ђуприје, а топове, "које ионако у хишњи нису могли повући, побацали у Мораву". Паника која је захватила стерешински слој, пренела се на војску и народ. Изгледало је да је расуло устаника у долини Мораве неизбежно. Карађорђу је, ипак, пошло за руком да, уз помоћ приспелих појачања са Дрине и јужног фронта, потуче Хрушид-пашину претходницу на Таборишту и Липару. Пошто је у међувремену и руска Дунавска армија, под командом кнеза Багратиона, потукла турске снаге које су се биле пребациле на леву обалу Дунава, а потом прешла у снажну противофанзиву и заузела пет дунавских тврђава, Турци су због тога обуставили офанзиву у долини Мораве, напустили Делиград и у њему позаглављиване велике топове које Срби, приликом напуштања главног делиградског редута, нису могли да извуку.

Тиме је борбена криза на српском фронту била преброђена, али не и политичка. Пасивност руске Дунавске армије за време Хрушид-пашине офанзиве низ долину Мораве и бекство Родофиникина из Србије, изазвали су велико огорчење устаника према Русима. Поколебао се чак и врховни вожд. Јер, "џорка је шуга њега морила" – истиче Л. А. Баталака – "и он је једини био који је највећма осећао и увиђао несрећу, која је Србију сада обузела, и која је неће пошћедети и од коначног сурвавања".²⁶ У тој претераној тузи и бризи, Карађорђе се обраћао аустријском цару и Наполеону Бонапарти – тајно и сваком посебно – тражећи од њих помоћ и заштиту и нудећи им, заузврат, протекторат над Србијом, али узалуд. Ти тајни преговори и посредна одговорност за војничке поразе на Чегру и Делиграду, нанели су озбиљну штету Карађорђевој угледу у војци и народу.

Захваљујући непосредној помоћи руске војске, Срби су, током 1810. године постигли велике успехе: ослободили су Неготинску и Тимочку крајину, потукли турску нишку групу на Варварину, а босанску на Тичару код Лознице²⁷ и повратили сву територију коју су изгубили 1809. године. Али, пређашњи елан, самопоуздање и офанзивни борбени дух нису се потпуно могли повратити. Није им пошло за руком да отклоне суревњивост и покретачком слоју српске револуције, која је све више добијала облик русофилства и аустрофилства. О томе се расправљало на војводској скупштини, која је средином октобра 1809. одржана у Хасанпашиној паланци, па настављена у Београду почетком 1810. године. Иако на тој скупштини нису били присутни најистакнутији Карађорђеви противници, преовладала је русофилска група, која је жестоко критиковала Младена Миловановића и Милоја Петровића, па и самог врховног војска: прву двоји-

²⁶ Л. А. Баталака, н. д., стр. 586.

²⁷ Вук Караџић наводи да је после завршетка боја на Тичару Јаков Ненадовић упитао Карађорђа ко ће унапредак чувати Лозницу, а када му је Карађорђе одговорио: "онај који је и до сада чувао". Јаков је љутитио рекао да он неће "већ нека је чувају Младен и Милоје, који неће руске војске да приме, него хоће сами да царују..." Уследила је оштра препирка која умало није прерасла у оружани обрачун (В. Ст. Караџић, н. д., стр. 205).

цу због војничких неуспеха и сумње да су учествовали у пљачки неке аустријске лађе на земунском пристаништу, а Карађорђа због тајних преговора са Аустријом и Француском. Ипак је прихваћен предлог Карађорђевих присталица да се замоли кнез Багратион да не одобрава повратак одбеглих старешина и Родофиникина у Србију. На другој страни, Карађорђе је пристао да за председника Совјета дође Јаков Ненадовић и дао сагласност да руска војска дође на сталан боравак, у Србију. Сагласио се такође са захтевом да Младен Миловановић и Милоје Петровић буду смењени са дужности које су обављали и буду искључени из свих јавних послова. Пристао је на крају да се измири са Миленком Стојковићем и дозволи повратак одбеглих старешина у Србију.

Скупштина у Хасан-пашиној паланци није изгладила већ је још више заострила неслогу међу устаничким старешинама. На тој скупштини врховни вожд је окренуо против себе и дотадашњег миљеника Милоја Петровића, који је, после смењивања са дужности, покушао да у Шумадији организује побуну против Карађорђа. Како тај покушај није успео, побегао је у Срем, али су га аустријске власти, на захтев Карађорђа, изручиле Луки Лазаревићу у Митровици, који је у међувремену добио наређење из Београда да га погуби и да му главу пошаље у Београд. *"Лука њако и учини"* – пише Вук Караџић – *"и глава се Милојева њред црквом београдском на њањиру њосѡави на сѡолицу за узлед"*.²⁸

Оценивши да неслога и суревњивост међу устаничким старешинама озбиљно умањује борбену вредност устаничке војске, Руси су радили на превазилажењу неспоразума. То се јасно види из писма, које је устаничком вођству упутио (12. јануара 1810) нови командант руске војске на Дунаву гроф Каменски, у коме се истиче да ће Русија учинити све што је у њеној моћи да ослободи српски народ ига турског, а потом додаје: *"Само ви будиште међу собом од сада унајредак слошни и сједињени, једнодушни и неустрашиви, да би могли ослободити ваше љубазно оѡачесѡво. Закуниште се ѡред Божијим оѡшаром да ѡеште се унајредак као браћа љубишти, да ѡеште заборавишти све шѡо је ѡре незгодно и вашој срећи ѡрошѡвно било."*²⁹ (подвукао С. С).

Међутим, стационарање руских трупа на сталан боравак у неким српским градовима, имало је супротан ефекат. Карађорђе је зазирао од њих, док су његови противници настојали да, користећи њихово присуство, развласте великог војду и створе *"савезну војводску државу ѡод руским ѡрошѡкѡорашом"*, у којој би велике војводе биле потпуно самостални господари у својим областима. Опозициона група великих војвода (Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Јаков Ненадовић и Милан Обреновић) – каже С. Јовановић – сковала је заверу против Карађорђа, али је он на време ушао у њен траг и донео одлуку да пре доласка руске војске у Београд сазове војводску скупштину и уставном реформом развласти противнике старешинства у војсци, постави их за *"ѡојечий еље"* и претвори у државне чинов-

²⁸ Вук Ст. Караџић, н. д., стр. 171.

²⁹ Л. А. Баталака, н. д., део II, стр. 849.

нике, а њихове области распарча у више мањих делова (онако као што је распарчао војну област Ненадовића 1806) и на чело тих делова постави кнежинске старешине (дотадашње подвојводе). Одлучио је, такође, да развласти и Совјет, остављајући му само административне функције.³⁰

Скупштина је почела са радом 20. јануара 1811. године. Пошто на њој нису били присутни вождови најопаснији противници (чекали су долазак руске војске), скупштина је глатко прихватила све што је Карађорђе предложио. Посебним скупштинским актом, потврђена је ранија одлука о признавању Карађорђа за наследног врховног српског предводитеља, с тим што су се овог пута старешине, команданти, војводе и кнезови заклели на верност њему и његовом потомству, и обавезали се да убудуће ништа неће предузимати, ни у земљи ни ван ње, нити ће признавати "*именовање њођлавара, војвода и кнезова*", без вождовог знања и одобрења. Заузврат, Карађорђе се обавезао и заклео: да ће чувати савез са Русијом као српским покровитељем; да ништа неће предузимати ни у земљи ни у иностранству без споразума са Совјетом; да неће изрицати смртне казне и осуде на вечну робију без сагласности Совјета; и да никоме неће дозволити незакониту узурпацију власти.³¹

На основу скупштинских одлука, Карађорђе је издао указ о преименовању Совјета у "*врховну народну владу*", са шест попечитељстава (министарстава). На чело тих попечитељстава махом је поставио своје противнике, с очевидном намером да на тај начин скрши нахијски сепаратизам и тиме реши дугогодишњу кризу командовања устаничком војском. То му, међутим, ни овога пута није успело. Миленко Стојковић и Петар Добрњац нису прихватили министарске положаје (првом су понуђени инострани послови, а другом правосуђе), па су у складу са скупштинским одлукама протерани из земље. Пре прогонства, Миленко Стојковић је у Поречу прикупуљао бећаре за оружани сукоб са Карађорђем и покушавао да одметне све нахије на десној обали Мораве.³² Јаков Ненадовић и Хајдук Вељко су, у ствари, прешли на Карађорђеву страну. Први је прихватио да буде попечитељ унутрашњих дела, док се други заклео на верност Карађорђу и Совјету; додуше, тек пошто је примио "*неколико сѣоштина дукаша и диѣлomu на војводсѣво у Бањи*" (Сокобањи). Врховни вожд је лично интервенисао у корист свог кума Милоша Обреновића, који се након тога заклео да ће бити веран и њему и Совјету. Младен Миловановић је потпуно рехабилитован и постављен за попечитеља војних дела.

Изгледало је да је уставном реформом уклоњена неслога у старешинском слоју и дефинитивно решен спор између државног централизма и нахијског сепаратизма, у корист овог првог. Био је то, међутим, само привид. Разрешење неколицине истакнутих старешина, покретача устанка, војних функција, само је обезглавило устаничку војску њихових нахија и зна-

³⁰ Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности*, Сабрана дела, том 11, Београд 1991, стр. 33-35.

³¹ Вид. В. Ђоровић, *Историја Срба*, III, стр. 53; Ђорђевић др Мирослав, *Полишичка историја Србије XIX и XX века*, Београд 1956, стр. 296 и 297.

³² Вук Ст. Караџић, н. д., стр. 206.

тно умањило њену борбену вредност. У Пожаревачкој нахији дошло је чак и до протеста и мање побуне због смењивања Миленка Стојковића и Петра Добрњца, која је угушена без проливања крви. Умножавање броја војвода³³ умањило је њихов углед у устаничкој војсци, а самим тим и отпорна моћ те војске у завршној години Првог српског устанка. О томе Вук Караџић, између осталог, каже: *"Тако се Кара-Ђорђеви ојроси својих њрошвиџика и ѡсшане неоѓраничени ѓосѡдар, али ѡијем окрчи и Турѓима ѡуш, ѡе лакше земљом овладају и њеѓа из ње исѡерају."*³⁴ Ваља, међутим, рећи да је ток догађаја показао да Карађорђе није погрешно што је покушао да уставном реформом отклони плурализам у руковођењу и командовању оружаним снагама, сузбије сепаратизам и самовољу нахијских старешина и обједини командне функције у властитим рукама (стратегијско-оперативна ситуација је то императивно налагала), већ што ту реформу није довео до краја и што је своје миљенике оставио на војним функцијама. Велике војводе које Карађорђе није разрешио старешинства почетком 1811. године, *de facto* ће разрешити њега у најсудбоноснијим тренуцима Првог српског устанка.

Доласком руске војске у неке српске градове неслога међу устаничким старешинама још више се распламсала упркос настојањима Руса да је стишају. Иако се војно-политичка ситуација у којој се Србија налазила рапидно погоршавала (нарочито после потписивања Букурешког мира), устаничке старешине су наставиле са међусобним свађама и гложењима, слабећи на тај начин одбрамбену моћ земље. Увиђајући ту чињеницу, нови командант руске војске на Дунаву, Михаило Голенишчев Кутузов, упутио је (априла 1811) Карађорђу апел да постојеће несугласице међу старешинама изглади преговорима и тако ојача јединство и борбену способност устаничке војске за предстојеће окршаје, али узалуд.³⁵ Неке устаничке старешине су и даље посвећивале већу пажњу међусобним трвењима него припремама земље за одбрану од турске инвазије која се очевидно и неминуовно ближила. Чак и када се посустала Србија, потпуно усамљена, нашла лицем у лице са свом турском силом, устаничке старешине нису могле да се сагласе о концепцији плана одбране земље. Карађорђе је, правилном проценом битних елемената ситуације и примљеним обавештењем да Русија неће моћи ускоро да се окрене против Турске, дошао до закључка да треба порушити сва гранична утврђења, а народ и војску повући у неприступачне планинске пределе и тамо прибећи хајдучком, тј. герилском начину ратовања. Та концепција пружала је устаницима шансу да се одрже до пораза Наполеона у бици код Лајпцига и тиме избегну катастрофу која је задесила Србију 1813. године. На жалост, ова луцидна идеја није прихваћена ни на Крагујевачкој ни на Јагодинској скупштини, јер већина старешини-

³³ Вук Караџић истиче да је у Пожаревачкој нахији постављено седам нових војвода, у Смедеревској, поред Вујице Вулићевића, постављена су још двојица нових војвода; у Рудничкој, Пожешкој и Ужичкој *"било их је може би шест и десет, али су најзначајнији били Кара-Ђорђеви зешови Пљакић и Кара-Марковић; на ѓраницама, нарочито на исѡочној, за војводе су, наглашава Вук, ѡсшављени ускоци и беѓари, чак и оним месѡима која је ѡе ѡребало ошеш и од Турака"* (В. С. Караџић, н. д., стр. 228 и 229).

³⁴ Исто, стр. 229.

³⁵ Ј. Тетковић, н. д., стр. 155 и 156.

на није била спремна да жртвује личне у корист општих интереса. Њихово локалистичко поимање тешке ситуације у којој се земља нашла, види се из казивања једног учесника на Јагодинској скупштини, које гласи:

*"У њочешку ишло је лејо, лагано, док не окрешоше викаши: ја нећу, ја не дам, ја ћу се сам браниши од једног везира, а дружи виче: ја ћу од другог. Карађорђе је на то рекао: Та којекуде њо души ше, и ја нисам сирашљивица, али да ли ћемо се моћи сами одржати против големи турске силе..."*³⁶

Карађорђев предлог су на тој конференцији најоштрије критиковали Хајдук Вељко и Живко Константиновић, командант Кладова, а потом и министар војске Младен Миловановић, чија је концепција прихваћена на скупштини; њему је поверена и *"организација земаљске одбране"*.³⁷ У својству творца почетног операцијског плана за 1813. годину, Младен Миловановић је обишао гранична утврђења на јужном и југоисточном фронту и снабдео их цабаном и другим потребама за дужи отпор. Шта би то друго требало да значи него да је Карађорђе, *de facto*, разрешен дужности врховног команданта, или, пак, да је његова врховна власт до те мере била ограничена да је фактички изгубио врховну команду над номинално подчињеним командантима. Да је он, доиста, задржао овлашћења врховног српског предвођитеља коме ће се сви покоравати, зар би Младен Миловановић смео опозвати његово наређење да се Хајдук Вељкова група повуче на шумљени гробен између Делиграда и Пореча. Зашто би се у том случају врховни вожд обраћао писмом Младену Миловановићу, у коме се каже: *"Како смо се ми расудили и за добро нашли, да се шанци они њо границама њо кваре, а народ и сва муниција и заира да се у њанине клоне, и њосле штога да узмемо њозицију прек њланина и њако ћемо моћи лакше њрошив њејријашељске силе дејсјвоваши."*³⁸ Зар не би било нормално да је, уместо оваквог обраћања свом подчињеном министру, издао неопозиво наређење да се поступи по његовој замисли. Зашто би Карађорђе убеђивао старешине да Турци у планине не смеју (што је сасвим тачно), уместо да им нареди да своје трупе повуку у планинске пределе. Очеvidно је да су преовладале локалистичке тенденције оних нахијских старешина које су упорно инсистирале да се одсудно бране сва подручја на којима су имали власт и да је врховни вожд био принуђен да прихвати ту концепцију. Најрељефнији израз локалистичких тежњи нахијских војвода била је Хајдук Вељкова девиза: *"Главу дајем, Крајину не дајем!"* Држећи се круто те девизе, Хајдук Вељко је убрзо изгубио и главу и Крајину. Била је то још једна потврда старе истине да онај ко брани све, не одбрани ништа. Осврћући се на Хајдук Вељкову погибију, прота Матеја Ненадовић, с разлогом, истиче: *"А зар би Вељко њојину онда да су њослушали Карађорђа да се Неђошин не зашвара, но да сву Крајину њоусје, жене, децу и сшоку у Порешку реку и Мајданњк њребаце, у онаке њланине, шшо но рекну њејроходне и њејобедиве."*³⁹ На другом месту прота Матеја се осврће на погодности коју је пружао устаницима планински ланац који се пружа између Пореча и Делиграда за

³⁶ М Ђорђевић, н. д., стр. 333.

³⁷ Др Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I, Београд 1908, стр. 35.

³⁸ Јован Мишковић, *Српска војска и војевање у време усђанка 1804-1813*, Ратник, св. XI/1885.

³⁹ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Београд 1947, стр. 307.

одбрану, истичући да је тај ланац састављен од високих и врлетних планина, чији су путеви били тако узани да се њима могао кретати само коњ за коњем, човек за човеком. "А буквићи око љуша" – наглашава прота – "чесћи као конојља, ништа не видиш осим неба над собом, а када би Турке у онако шесне богазе и бусије најусијили, да не бијеш љушком ако жалиш баруша, но чакљама што се лађе од брега одбијају, кога би хтео Турчина закачиши, увући у буквик и клаши".⁴⁰ Ово је најбоље образложење исправности Карађорђевог концепције, која на несрећу Србије, није прихваћена.

Будући да је устаничко вођство поступило управо онако као што су Турци желели – развукло своје ионако мале снаге дуж целог граничног фронта, где је турска надмоћност у артиљерији и коњици (о пешадији да и не говоримо) могла доћи до пуног изражаја, Турци су релативно брзо савладали отпор устаничке војске и на источном и на западном фронту и бацили побуњену Србију на колена. Један од озбиљнијих узрока катастрофе српске револуције 1813. била је, без сумње, српска неслога, која је разједала устаничке јединице изнутра и перманентно смањивала њихову нападну и отпорну моћ. Ни османски јатаган, који је вековима пливао у српској крви, их није могао уразумити. Вероватно се никада неће сазнати колико је одлетело српских глава у безумним братоубилачким обрачунима током Првог устанка, али се зна да је врховни вожд био прек човек, брз и на мачу и на кубури (о другим устаничким старешинама да не говоримо). Архимандрит манастира Благовештења, Глигорије Радојичић, оптужио га је (у молби коју је упутио Хуршид-паши, тражећи милост за српски народ) да је својом руком скинуо 500 глава, међу којима и главу свог рођеног оца. Није нам познато да ли је неко избројао главе које је скинуо Милош Обреновић, од глава вожда Карађорђа до несрећног младића који се заљубио у кнежеву кћерку, али поуздано знамо да нико није утврдио тачан број глава које су одлетеле у крвавим обрачунима међу Србима током Другог светског рата, а вероватно га никада неће ни утврдити, јер ваља бројати нове жртве српске неслоге која тече и која је, изгледа, непремостива.

⁴⁰ Исто, стр. 318 и 319.

⁴¹ М. Гавриловић, н. д., стр. 46 и 47.